

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

— 2-2023 —

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

R.Arslonzoda, O.Maripov	
O'zbekiston Respublikasida davlat arxivlari faoliyatining takomillashib borishi	318
R.Urazova	
Avesto yashtlarida Mitraning sifatleri	325
N.Nizametdinov	
Markaziy Osiyoning Xitoy bilan aloqalari tarixi.....	331
I.Burxonov	
Asomiddin O'rinboev ilmiy merosida Abduxoliq G'ijduvoni tasavvufiy ta'limotiga oid ruq'alarning o'rganilishi.....	338
N.Jumaev	
XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro vohasi dehqonchilik madaniyati tarixidan	342
D.Akramov	
Xalq maorifining nazariy asoslari.....	348

ADABIYOTSHUNOSLIK

G.Oripova	
Mustaqillik davri o'zbek lirikasida ritm va ohangdorlik.....	354
I.Baltayeva	
Adabiy vorisiylkning xorij adabiyotida o'rganilishi.....	359
F.Oxunjonova	
XIX asr oxiri va XX asr boshlarida zullisonaynlik an'anasi takomili (Nodim, Xilvatiy, xayratilar ijodi misolida)	362
D.Uralova	
Ulug'bek Hamdamning "Safar" hikoyasida ramziy obrazlar uyg'unligi.....	366
S.Begmatova	
Jahon adabiyotida distopik asar turlariga oid ilmiy-nazariy yondashuvlar	370
A.Yuldashev	
Alisher Navoiy asarlarida so'z tavsifi	374
O.Barziyev	
Farzand taqdiriga murojaat yoki ularga nasihat qilish mavzusiga oid an'anaviy poetik turkumlar	382
D.Sultonova	
Badiiy kriminal asarlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....	387
S.Alibekova	
O'tkir Hoshimovning hajviy xarakter yaratish mahorati	392
Sh.Sherg'oziyev	
"Boburnoma" matnida foydalanilgan saj'i mutarrafnig ingliz tili tarjimalarida aks ettirilishi	396
X.To'raxonova	
Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida badiiy tasviriy vositalarning qo'llanilishi	400
D.Hazratkuliyon	
Hozirgi O'zbekiston tojik she'riyatida bediliy uslub an'alariga izdoshlik (Ja'far Muhammad Termiziy she'ri misolida)	403
M.Narziqulov	
Tojik adabiyotida g'azalning mundariyasi va shakli o'zgarishi	410
M.Mirzoyev	
Farzona Xo'jandiy she'rlarida mifologik personajlar badiiy ifodasining xususiyatlari	420

TILSHUNOSLIK

Z.Alimova	
Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" asaridagi ayrim forscha qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida	425
O.Nazirova	

**“BOBURNOMA” MATNIDA FOYDALANILGAN SAJ’I MUTARRAFNING INGLIZ TILI
TARJIMALARIDA AKS ETTIRILISHI**

**ОТРАЖЕНИЕ САДЖИ МУТАРРАФ ИСПОЛЬЗУЕМОЙ В ТЕКСТЕ «БОБУРНОМА» В
АНГЛИЙСКОМ ПЕРЕВОДЕ**

**REFLECTION OF SAJ’I MUTARRAF USED IN THE TEXT "BOBURNOMA" IN ENGLISH
TRANSLATION**

Sherg’oziyev Shuhrat Sheraliyevich¹

¹**Sherg’oziyev Shuhrat Sheraliyevich**

– Namangan muhandislik-texnologiya instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada «Boburnoma»dagi qofiyali saj'larning ingliz va Amerika tarjimonlari (Leyden-Erskin, A.S.Beverij va V.Tekston) tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarida aslyatda foydalanilgan qofiyali saj'larning tarjimasi haqida so'z yuritilgan. Tarjimon mahorati, sharq adabiyoti bilimdoni, aslyat muallifi uslubi, milliy o'ziga xoslik va davr ruhini tarjimada aks ettirilishi ifodalab berilgan. Shuningdek, tarjimonning so'z tanlash mahorati, saj'larning tarjimada aslyat ruhiyatini saqlab qolish va tarjimada aks ettirishning ahamiyatli tomonlari to'g'risida bayon etilgan.

Аннотация

В данной статье речь идет о переводе рифмованных саджей в «Бобурноме», которые изначально использовались в переводах, выполненных английскими и американскими переводчиками (Лейден-Эрскин, А.С. Бевеверидж и У. Текстон). Выражены мастерство переводчика, знатока восточной литературы, стиль автора оригинала, отражение национального самосознания и духа времени в переводе. Также разъясняется мастерство переводчика в выборе слов, важные аспекты сохранения духа оригинала в переводе и отражения его в переводе.

Abstract

This article discusses about the translation of the rhyming saj's in the "Boburnoma" that were originally used in the translations made by English and American translators (Leyden-Erskine, A.S. Beveridge and W. Thackston). The skill of the translator, the scholar of oriental literature, the style of the original author, the reflection of the national identity and the spirit of the time in the translation are expressed. It is also explained about the translator's skill of choosing words, the important aspects of preserving the spirit of the original in the translation and reflecting it in the translation.

Kalit so'zlar: saj', joy nomlari, proza, qofiya, xarbiy terminlar, muqobil, qo'lyozma, aslyat matni, lingvomadaniyat, tarixiy shaxslar,

Ключевые слова: садж, топонимы, проза, рифмовка, военные термины, альтернатива, рукопись, оригинальный текст, лингвокультура, исторические личности,

Key words: saj, toponyms, prose, rhyming, military terms, alternative, manuscript, original text, linguistic culture, historical figures.

KIRISH

“Boburnoma”dek tarixiy memuar asarni tarjima qilish amaliyotida tarjimonlar oldida deyarli barcha vazifalar turadi. Asl matnni tashkil etuvchi iboralar, matn, arxaizm, joy nomlari, madaniy va milliy urf odatlar, voqealilik va qahramonlar sifatlarini ifodalovchi saj' kabi san'at turini tushunmagan tarjimon uchun o'zbek an'anaviy nasrining mohiyatini to'liq ochib berish oson emas. Bu borada Q.Musaev quyidagi fikrlarni bildiradi: “O'zga tilda bitilgan badiiy yodgorlikning davr talabi darajasida tasavvur beradigan tarjima matnini yaratish san'atkorning bu sohadagi amaliy va nazariy bilimlar bilan puxta qurollanishi zaruratini tugdiradi. Chunki badiiy mahorat sirlarini har tomonlama mukammal egallab olgan qalamkashgina mazkur ijod mahsuli bo'lmish fikrni asli-monand tarzda ifoda etish san'atini o'zida puxta singdirib olgan iste'dod sohibi sifatida to'laqonli badiiy tarjimalar yaratishdek o'ta mas'uliyatli ishning uddasidan chiqishi mumkin”^[1.b-3] Albatta bunday nodir memuar asarni aslyatdagi ma'nosini saqlagan holda o'zga bir tilga tarjima qilish mushkul vazifadir. Bilamizki tarixiy asarlarni tarjima qilishda tarjimondan aslyatda keltirilgan ma'lumotlar haqida naqadar chuqur bilimga ega bo'lishi, asar yozilgan davlat aholisining ijtimoiy iqtisodiy hayoti, o'sha davr hukmdorlari va amaldorlari, ilm fan doira vakillari to'g'risida berilgan ma'lumotlarni kitobxonga aslicha yetkazish eng oliy maqsaddir. “Boburnoma”ning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki

ADABIYOTSHUNOSLIK

Bobur asarni yozishda saj'lardan mohirona foydalangan. B.Sarimsoqov muallifni saj'dan foydalanish xususida quyidagilarni keltirib o'tadi: "Boburnoma" XVI asr badiiy nasri namunasi bo'lganligi uchun ham muallif o'z memuarida tarixiy voqealarni quruq xronologik bayon qilmay, ularni obrazli til bilan, turli badiiy-tasviriy vositalar yordamida ifodalaydi. Shunday badiiy-tasviriy vositalardan biri klassik nasrimiz uchun eng xarakterli hisoblangan san'at saj' hisoblanadi. Garchi XVI asr prozasida musajja' usuli XV asrdagidek yetakchi mavqega ega bo'lmasa-da, biroq u "Boburnoma" kabi asarlar uchun qo'llanishi zarur bo'lgan an'anaviy usul hisoblanar edi. Shuning uchun ha saj' muallifning turli tarixiy shaxs, tarixiy voqealarga nisbatan subyektiv-emotsional munosabatini ifodalovchi san'at sifatida juda ham o'rinli qo'llanilgan." [2.b-122] Darhaqiqat asar o'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun adabiyot va she'riyat ilmini mukammal egallagan Bobur o'z davriga xos badiiy usullardan mohirona foydalangan. Asarda saj' san'atidan foydalanishi esa voqealik, joy nomlari, tarixiy shaxslar tasviri va ularning kechinmalarini ifodalashda yanada tushunarli, sodda va shu bilan birga mukammal asarga aylantirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Saj' san'atining yana bir turi qofiyali saj' (saj'i mutarraf).bo'lib "Bir yoki bir necha gapdagi ayrim bo'laklar vaznda emas, faqat ravishdagina mos bo'ladilar" [2.b-19] Boburnomada muallif tomonidan bu turdagi saj'dan ham keng qo'llanilgan. Asarda ko'plab amirlar va beklar qatorida Xusravshohning nasl nasabi, harbiy yurishlari va hayoti haqida ko'p ma'lumotlar keltirilgan. Shayboniyxon va Xusravshoh o'rtasidagi to'qnashuvlarning birini quyidagicha ifodalaydi; "Xusravshoh,bo'laklang lavandni yig'ib yaxshi-yomon mingcha kishisi bila Qunduzni qaramoq doyasi bila kelib, bir-ikki yog'och Xoja Chortoqqa tushdi. Muxammad Shayboniyxonkim, Andijonda Sulton Ahmad Tanbalni olib Xisor ustiga mutavajjix, bo'lg'on bila **urushsiz va talohsiz viloyatlarni tashlab chiqtilar**"[3.b-123] Xusravshoh "Sulton Maxmud Mirzoning amiri hamda o'g'li Sulton Mas'ud Mirzoning bekotkasi. Yoshligida tarxon beklariga, keyin Mazidbek Arg'unga xizmat qilgan. Iroq voqeasidan so'ng Sulton Maxmud Mirzoni Xisorga olib qochgan beklar safida bo'lgan. Ko'ngilochar bazmlar uyushtirishni xush ko'rgani bilan Sulton Maxmud Mirzoga yoqib qolib, uning eng yaqin beklaridan biriga aylangan. 1494-yil Sulton Axmad Mirzo kutilmaganda vafot etib, Samarqand taxtiga Sulton Maxmud Mirzo o'tirganda, u Xusravshoxni Xisor hokimi etib tayinlagan. Ulug' amir darajasiga ko'tarilib navkarlari soni olti ming va Amudaryodan Xindukush tagigacha hudud uning tasarrufida bo'lgan" [4.b-553] Bobur keltirgan jumlada Shayboniyxon Xisorga qarshi yurish qilganda beklar unga qarshi hech qanday harbiy harakat yoki himoyalaniq ishlarini olib bormaganlarini viloyatni tashlab ketganlarini "**urushsiz va talohsiz viloyatlarni tashlab chiqtilar**" deb yozadi va jumlada "urushsiz va talohsiz" saj'idan foydalanganini ko'rishimiz mumkin.Tarixdan bizga ma'lumki davlatlar, qabilalar, yoki ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi bo'lgan qurolli jang va to'qnashuvlarda tinch aholi va askarlar orasida ko'plab qurbonlar yo'qotishlar bilan birga shahar qishloq vayron qilish va tinch aholini talash, mol mulkini zo'rlik bilan olib qo'yish hattoki qul qilish holatigacha olib kelgan. Yuqorida keltirilgan ayanchli va shafqatsizlikni Bobur ikki so'z bilan "**urushsiz va talohsiz**" tarzida ifoda etgan. Urush qanday oqibatlarga olib kelishini bilgan o'quvchi bu ikki so'z qanday ma'noga ega ekanligini anglashlari qiyin emas.Beklar ilojsizlikdan Shayboniyxonning harbiy qudrati ularga nisbatan ancha ustun ekanligidan va ichki nizolar sabab urushsiz tark etishgan edi.

Leyden-Erskin yuqorida keltirilgan misolni quyidagicha tarjima qilgani ko'rishimiz mumkin "After Muhammed Sheibani Khan had taken Sultan Alimed Tambol in Andejan, he had advanced against Hissar; upon which Khosrou Shah, without either battle or effort, had abandoned his territories and fled" [5.b-223] (Muhammad Shayboniyxon Andijonda Sulton Ahmad Tambalni qo'lga kiritgach, Hisorga qarshi yurish qildi; Buning ustiga Xosrushoh na jangsiz va na qiyinchiliksiz o'z hududlarini tashlab, qochdi. MT) "**urushsiz va talohsiz**" jumlasini tarjimon "without either battle or effort," tarzida o'girib "Either" olmoshining "**Either... or...**", "**yoki...yoki**" [6.b-128] shaklidagi bog'lovchisidan foydalanadi. So'zlar ma'nosidan ko'rishimiz mumkinki tarjimon Xisorga yurish qilgan Shayboniyxonga qarshi yoki jang qilmadi yoki mudofaaga tayyorgarliklar ko'rmay qiynalmagan holda viloyatni tashlab ketganini o'quvchiga yetkazishga harakat qilgan. Keltirilgan tarjimada "**urushsiz va talohsiz**" saj'i asliyatga nisbatan o'z xususiyatni yo'qotgan va ma'nosi ham biroz o'zgargan.

Beverij tarjimasini ko'rib chiqadigan bo'lsak: *At the time Shaibaq Khan, after overcoming Sultan AhmadTambal and Andijan, made a move on Hisar, his Honour Khusrau flung away his country (Qunduz and Hisar) without a blow struck, and saved himself.* [7.b-244] (*Bu vaqtda Shayboqxon Sulton AhmadTambal va Andijon ustidan g'alaba qozonib, Hisorga hujum qildi, Xusrav Shoh o'z yurtini (Qunduz va Hisar) dushmanga hech qanday zarba bermay tashlab qochdi va o'z jonini saqlab qoldi.MT*). Beverij aslyatda kelgan **“urushsiz va talohsiz”** jumlasini **“without a blow struck”** iborasini qo'llagan holda ya'ni, *“bironta zarbasiz”* shaklida tarjima qilgan. « **without a blow struck”** iborasini ta'rifiga e'tibor qaratadigan bo'lsak “to do something that supports or defends something” [8], (biror narsani qo'llab-quvvatlaydigan yoki himoya qiladigan biror nima qilish) Demak Shayboniyxonning bostirib kelishiga qarshi hech qanday chora ko'rmaganini yoki himoya ishlarini olib bormaganini shu ibora orqali ta'riflab o'tgan. Aslyatda kelgan **“urushsiz va talohsiz”** saj'i o'z xususiyatini yo'qotgan.

Yuqorida keltirilgan jumlaning Tekston misolida ko'rib chiqamiz: *“Muhammad Shaybani Khan, who had taken Sultan-Ahmad Tambal in Andizhan, moved against Hissar and left the province without a battle or engagement.”* [9.b-197] (*Andijonda Sulton-Ahmad Tambalni asir olgan Muhammad Shayboniyxon Hisorga qarshi harakat qilib, viloyatni jangsiz yoki kelishuvsiz tark etadi.MT*) Leyden-Erskin va Beverij **“urushsiz va talohsiz”** jumlasini ikki xil tarjima qilgan bo'lsalar Tekston ham ulardan farqli ravishda **“without a battle or engagement”** tarzida ya'ni **“jangsiz yoki kelishuvsiz”** deb tarjima qiladi. Shayboniyxonni Hisorga yurishiga qarshi jang qilmaganini hech bo'lmaganda hududi va hokimiyatni saqlab qolish uchun kelishuv yoki sulh tuzmasdan viloyatni tashlab ketdi ma'nosida tarjima qiladi. Tekston tarjimasida **“engagement”** so'zini ishlatadi. Inglizcha-o'zbekcha lug'atidan **“engagement”** so'zi ot so'z turkumida kelgan bo'lib *“ish, mashg'ulot: uchrashuv: taklif: majburiyat.”* [10.b-181] kabi ma'nolarni ko'rishimiz mumkin. Balki Tekston so'zning *“majburiyat”* ma'nosiga e'tibor qaratgan holda Xusravshoh viloyat amiri sifati o'z majburiyatni bajarmagani va dushmanga qarshi himoya chorasini ko'rmaganini ta'kidlagandir. Oxford lug'atida *“engagement”* so'zining bir nechta izohlari berilgan bo'lib urush ma'nosidagi shakliga quyidagicha izoh berilgan *“fighting between two armies”* [11.b-508] ya'ni ikki “qo'shin o'rtasidagi jang” muallifni bir jumlada ikki bir ma'noni beradigan so'zlarni ishlatmaganini inobatga olsak *“engagement”* so'zini tinchlikni saqlash maqsadida dushmanga *“taklif”* sifati qabul qilsak maqsadga muvofiq bo'lardi. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki “Tarjima o'z tabiati bilan ham original ijod jarayonidan farq qiladi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan mushohadalarini tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl nusxa matnini yangi til vositasida qayta gavdalantiradi. Tarjimon muallifning g'oyaviy-estetik dunyosi, kitobxonni rom etgan jozibani yangi o'quvchilarga yetkazishga bel bog'lagan kishi.” [12.b-98] Albatta yuqorida misollari keltirilgan uch tarjimonlarimiz ham Bobur davrida bo'lib o'tgan voqealarni o'z kitobxonlariga tushunarli va shu bilan birgalikda aslyatda kelgan ma'noni o'zgartirmagan holda yetkazib berishga harakat qilishgan.

USLUB

Maqolada fikr yuritilgan qofiyali saj va ularning tarjimalarini o'rganishda chog'ishtirma, qiyosiy-tarixiy va pragmatik tahlil tadqiqot metodlari qo'llanilgan. Maqolani yozish mobaynida tarjimada qofiyali saj'larni tanlash, so'z va iboralarni o'zbek va ingliz tillaridagi muqobil so'zlarni solishtirish, qiyoslash, va tavsiflash usullaridan foydalanildi.

NATIJA

“Boburnoma” tarjimalaridagi saj'larni aslyatdagidek o'qigan har qanday kitobxon tarjimonni tajriba va iqtidor egasi ekanligini anglab olishi mumkin. Asarni A.Beverij, Leyden-Erskin va V.Tekstonning ingliz tilidagi tarjimalari bo'yicha o'rganish, qofiyali saj' tarjimalarini amalga oshirishda qanday yo'l tutish kerakligi bo'yicha fikrlar keltirilgan va matndagi ma'no qay darajada saqlab qolinganligi maqolada keltirilgan.

XULOSA

Tarjima jarayonida “Boburnoma” matni g'oyasi uning uslubiy jihatlari bilan hamohang bo'lib, tarjimada muallifning o'ziga xos uslubda qofiyali saj'dan qay darajada foydalanganini ko'rsatish uchun tarjimondan iste'dod, mahorat, sharq adabiyoti bilimdoni va katta tajriba talab etadi. Bobur voqealarni ifodalashda ishlatgan qofiyali saj' tarjimada o'z hususiyatini yo'qotgan bo'lsa-da tarjimon o'quvchiga matnda kelgan mazmunni yetkazishga harakat qiladi. Saj' kabi nozik san'at turlari ishtirok etgan asarlarini asl ma'no va shakllari, ohangdorlikni saqlagan holda tarjima qilish albatta bir muncha qiyinchiliklar keltiradi. G'.Salomov ta'kidlaganidek: “Asl nusxa bilan tarjima tili bevosita

ADABIYOTSHUNOSLIK

bir-biriga teng emas. Ikki tilning lisoniy imkoniyatlari bir-biriga “ekvivalentlik” holatida bo‘lmaydi. Shu sababdan ko‘r-ko‘rona tarjima qilish mumkin emas. So‘zlarning aniq mazmuni bilan estetik sifatleri o‘zaro bir-birining o‘rnini qoplay olmaydi. Shuning uchun ham tekstning tili qanchalik serma‘no, badiiy tarafdin serjilo bo‘lsa, tarjima shunchalik qiyinlashadi” [12.b-49]

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. -Toshkent. «FAN» 2005
2. Sarimsaqov B. O‘zbek adabiyotida saji. -Toshkent. «FAN» 1978
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma» -Toshkent «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002
4. Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. – Тошкент. «Шарқ» 2014
5. Leyden J., W.Erskine. Memoirs of Zehired-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan.– Edinburg, 1826.
6. G‘apporov M., Qosimova P. Ingliz tili grammatikasi.-Toshkent. «Turon-iqbol» 2010
7. Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiru‘ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. 2 Vols, – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969; – New Delhi, 1970; – Lahore, 1975.
8. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/strike-a-blow-for>
9. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor, Translated, Edited, and, Annotated by Wheeler M., Thackston. – New York & Oxford, 1996
10. Butayev Sh., Irisqulov A., English-Uzbek Uzbek-English Dictionary. «Фан».Тошкент.2008.
- 11.Oxford Advanced learner’s Dictioary.Oxford Unoversity Press, India 2016.
12. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш.-Т.Ўқитувчи,1978
(Taqrizchi - D.M.Xoshimova, filologiya fanlari doktori, professor)